

Ольга Брусиловська

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Наталія Сіндецька

Талліннський університет

ДРУГА ЕСТОНСЬКА РЕСПУБЛІКА: ВЗАЄМОВПЛИВ СКЛАДОВИХ СИСТЕМОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Розглядається взаємовплив соціально-економічної, політичної та ідеологічної складових посткомуністичної трансформації в Естонії. Показано, що на хід економічної трансформації більший вплив здійснили не стартові умови, а соціально-політичні фактори: досвід демократичного управління, швидкий перехід від радянського режиму до демократичного. Однак дослідження ознак демократії виявило, що шлях Естонії ускладнювався сплеском націоналізму, феноменом не-громадян. Коли Естонія почала процедуру вступу в ЄС, «етнічна демократія» була піддана критиці, й почалась друга, ще не завершена фаза реформ, націлених на лібералізацію країни.

Ключові слова: Естонія, посткомуністична трансформація, демократія, національні меншини.

Olga Brusilowska, Natalia Sindecka. Druga Republika Estońska: wzajemne wpływy składników transformacji systemowej.

W artykule omawiane są wzajemne wpływy społeczno-gospodarczych, politycznych oraz ideologicznych składników postkomunistycznej transformacji w Estonii. Ukazano, że na proces transformacji gospodarczej wielki wpływ wywarły czynniki społeczno-polityczne: tradycje demokratyczne, szybkie przejście od reżimu radzieckiego do demokracji. Jednak analiza procesu demokracji pozwala stwierdzić, iż transformacja w Estonii była utrudniona wybuchem nacjonalizmu i zjawiskiem nie-obywateli. Po rozpoczęciu przez Estonię procesu wejścia do UE „demokracja etniczna“ została skrytykowana i zaczęła się druga, jeszcze niedokończona, faza reform skierowana na liberalizację państwa.

Słowa kluczowe: Estonia, transformacja postkomunistyczna, demokracja, mniejszości narodowe.

Ольга Брусиловская, Наталья Синдецькая. Вторая Эстонская республика: взаимовлияние составляющих системной трансформации.

Рассматривается взаимное влияние социально-экономической, политической и идеологической составляющих посткоммунистической трансформации в Эстонии. Показано, что на ход экономической трансформации большее влияние оказали не стартовые условия, а социально-политические факторы: опыт демократического управления; быстрый переход от советского режима к демократическому. Однако исследование признаков демократии показало, что путь Эстонии затруднялся всплеском национализма, феноменом не-граждан. Когда Эстония начала процедуру вступления в ЕС, «этническая демократия» подверглась критике и началась вторая, еще не законченная фаза реформ, направленных на либерализацию страны.

Ключевые слова: Эстония, посткоммунистическая трансформация, демократия, национальные меньшинства.

Olga Brusilovska, Natalia Sindecka. The Second Estonian Republic: Interinfluence of the Systemic Transformation Components.

The interinfluence of the social and economic, political and ideological components of the post-communist transformation in Estonia is investigated. It has been demonstrated that the economical transformation was under the influence more with the social and political factors such as experience of the democratic governance, fast transfer from Soviet regime to democratic then with start conditions. But the research of the democracy characteristics has shown that the Estonian path was complicated with the nationalism surge, and phenomenon of non-citizens. When Estonia had started the procedure of joining the European Union, the “ethnic democracy” was criticized and second, still unfinished now, stage of liberalization reforms began.

Key words: Estonia, post-communist transformation, democracy, national minorities.

Тема системної трансформації сучасної Естонії є однією з найменш вивчених в українській політології; дана стаття покликана певною мірою заповнити цю лакуну. Метою дослідження є вияв впливу різних соціальних процесів на ідеологічну сферу сучасної Естонії, зокрема на формування феномену не-громадянства. Авторська гіпотеза полягає в тому, що духовна та ментальна сфери розглядаються в ході посткомуністичної трансформації як первинні.

Першу програму реформ в Естонії готувала команда реформаторів на чолі з прем'єр-міністром Едгаром Савісааром, яка прийшла до влади в травні 1990 р. Робоча група (Ерік Терк, Ліна Тоніссон, Ардо Камратов, Уно Мересте, Калев Кукк, Іві Проос) розробляла водночас приватизаційну концепцію та нове законодавство. Естонія обрала модель «шокової терапії», що було можливо лише в умовах консенсусу щодо неможливості повороту до минулого, згоди на рішучі заходи, які спочатку знизять рівень життя, але обіцяють швидке відновлення. Естонія стала єдиною країною колишнього СРСР, де протягом приватизації більша частина державної власності — 70% від 1,2 тис. середніх та великих підприємств — була продана іноземним підприємцям. При цьому деякі об'єкти були реалізовані за символічною ціною (наприклад, за одну естонську крону), але з умовою обов'язкових наступних інвестицій на модернізацію та реконструкцію виробництва у розмірі приблизно кілька мільйонів доларів [1, с. 123-124].

За обсягом прямих іноземних інвестицій на душу населення Естонія з великим відривом займає перші місця на пострадянському просторі. Можна виділити кілька причин привабливості Естонії для іноземних інвесторів:

- прибуток навіть у період кризи;
- бізнес-середовище, подібне для розвинутих країн (невисокий рівень бюрократизації та корупції);
- стабільність естонської валюти;
- відносна дешевизна робочої сили при високій її якості;
- низький податок на прибуток;
- географічна близькість, яка скорочує транспортні витрати;
- можливість швидкої заміни асортименту продукції завдяки наявності невеличких фабрик та заводів.

Естонський уряд доклав багато зусиль для збільшення привабливості країни в очах потенційних вкладників. В західній пресі регулярно розміщувались великі рекламні оголошення про проведення міжнародних тендерів. До 2001 р. Естонія акумулювала 2,7 млрд дол прямих іноземних інвестицій [2]. Пріоритетом інвестування була інфраструктура, що зблизило цю модель з моделями росту більшості розвинутих країн. Обсяг естонських зовнішньоторгових операцій відносно вартості ВВП (160%) знаходився на високому рівні не лише в рамках пострадянського простору. Це дало західним експертам можливість вважати Естонію «прекрасним прикладом малої відкритої економіки» [3]. При цьому не слід забувати, що Естонія активно використовувала вигідне геостратегічне розташування країни: тільки щорічний транзит російських вантажів забезпечив біля 10% ВВП.

Серед реформ, які торкнулись більшості жителів країни, слід означити житлову. Це була радикальна реформа: держава звільнилась від необхідності утримувати житловий фонд, відповідальність за своє житло взяли на себе самі його користувачі. На сьогодні в квартирних товариствах знаходиться 60% населення. В більшості європейських країн цей процент нижчий більше ніж в три рази. Естонський досвід в цьому відношенні є унікальним. Процес приватизації прискорився в 1994–1995 рр., роком прориву став 1996-й. Огляди Європейського банку реконструкції та розвитку і Всесвітнього банку показують, що в Естонії найуспішніше з країн колишнього СРСР проводиться й майже завершена велика приватизація. З 1999 р. приватний сектор відповідає за 75% виробництва в країні. Латвія, яка почала велику приватизацію тільки в середині 90-х рр., широко використала цю модель в формуванні власного підходу [4, с. 199].

В 1999 р. від ЄС Естонія отримала назву «сяюча зірка», в Польщі її назвали «тигром Балтики». Темп її реформ перевищив темп ірландських (Ірландія вважалась лідером в Європі за швидкістю перетворень, що зайняли 20 років). Так, Естонія закріпила за собою місце в групі країн Центрально-Східної Європи, яких можна визначити словом «переможці». За сукупністю макроекономічних показників, особливо за обсягом ПІП, Естонія увійшла в п'ятірку лідерів (Угорщина, Польща, Словенія, Чехія та Естонія) [5, с. 370]. На початку нового

століття Естонія зайняла перше місце в ЦСЄ за темпами економічного росту. ВВП в 2003 р. склав 8 млн. євро (за розміром економіки Естонія схожа на Мальту й Ліхтенштейн). ВВП на душу населення становив 5942 євро, що є середнім результатом для ЄС [6, с. 1]. Вхід в ЄС в 2004 р. дало новий поштовх розвитку країни. До 2007 р. Естонія забезпечила ріст ВВП до 65% від середнього рівня 15 найбільш розвинутих країн ЄС, середньорічні темпи росту склали з 2000 до 2006 р. 9,06%.

Однак деякі проблеми в країні не тільки не були вирішені, але й поглибились: корупція, нерівномірний розвиток Естонії, зовнішній борг. Найбільшою проблемою можна вважати структурне безробіття. Максимальна кількість безробітних була зафіксована в 2010 р.: 18,6%. В середньому безробіття тримається на рівні 9–12%, а на північному сході Естонії воно сягає 15%. З іншого боку, багато фірм та компаній скаржаться на відсутність кваліфікованої робочої сили, тому можна говорити про відносну іммобільність трудової сили [7, с. 148].

Проте досягнення Естонії все ж перевищують її втрати. Серед нових членів ЄС Естонія найбільше від усіх наблизилась до західноєвропейських стандартів якості життя. В Європі найбільший захват викликає той факт, що в Естонії відсутня так звана «соціальна воронка», яка загрожує стабільності суспільства. Чисельність середнього класу перевищила половину, але тим не менш, за межею бідності знаходиться більше 20%.

Таким чином, естонський феномен швидкої та ефективної економічної трансформації пояснюється наступними факторами: використання німецької моделі приватизації, прихід іноземного капіталу, послідовна реформаторська діяльність представників естонського політикуму та їх підтримка соціумом. Зазначимо, що в другій Естонській республіці протягом тривалого часу населення відносилось до реформ позитивно. Перший загальнодержавний страйк відбувся лише 7–9 березня 2012 р., коли на міські вулиці вийшли вчителі.

Сьогодні економіка окремих країн все більше залежить від загальноєвропейських процесів, у тому числі процесі превалювання ТНК в експортноорієнтованих галузях. Але панування ТНК несе із собою й нові погрози, що стало відчутним з початком світової економічної кризи наприкінці 2008 року. Ще одне питання, пов'язане з економічною кризою — проблема економічної управлінської етики. Несподіванкою як для східноєвропейських, так і для західноєвропейських суспільств стало те, що верхівка менеджерів країни продовжувала розкрадати суспільні кошти, виділені на подолання кризи. Процес виходу з кризи опинився в прямій залежності від стану моралі в кожній окремій країні. Аналізуючи економічну трансформацію Естонії, очевидно стає також її пряма залежність від політичних умов проведення реформ, обізнаності уряду, здатності узгоджувати свої інтереси із загальноєвропейськими. Недоліки законодавства, які залишались невирішеними на момент вступу в ЄС, та незадовільна діяльність державного апарату стали головними причинами негативних явищ в економічному розвитку країн. В цілому можна зробити висновок, що такий успішний хід економічної трансформації не можна адекватно пояснити стартовими умовами та економічним потенціалом Естонії, які були доволі скромними, тому слід перейти до характеристики соціально-політичних факторів.

На відміну від інших пострадянських республік країни Балтії мали деякий досвід демократичного управління. В 20–30-ті рр. ХХ ст. в Естонії склалась парламентська демократія, з 1934 до 1940 р. шість років існувала консервативна диктатура, а потім Естонія стала жертвою радянської окупації. Разом з тим у несприятливих умовах загартувалося політично активне населення з високим рівнем національної та політичної самоідентифікації.

У 80-ті рр. населення висловлювало все більше невдоволення станом справ. У серпні 1987 р. була заснована група, що вимагала публічного розголошення секретного протоколу до Пакту Молотова-Ріббентропа. Питання про суверенітет Естонії вперше було підняте в 1987 р. в одній з тартуських газет. З цього ж року почалося формування нових партій та політичних рухів. Особливо важливу роль відігравав Народний фронт Естонії, центристська політична організація, яка вимагала спочатку автономії, а потім й незалежності від Москви, та Партія національної незалежності Естонії. ПННЕ ставила на меті відновлення Естонської

республіки на основі правонаступництва та Тартуського мирного договору 1920 р., за яким РСФСР відмовлялась від будь-яких прав на Естонію і визнавала її де-юре. Народний фронт навпаки виступив за створення нової естонської держави. Пізніше симбіоз цих двох ідей був відображений у конституції [8, с. 48]. 18 березня 1990 р. на виборах у Верховну Раду Народний фронт набрав більшість голосів, і вже 8 травня 1990 р. лідер НФ Едгар Савісаар очолив уряд. Відразу було прийнято постанову Верховної ради Естонії «Про державний статус Естонії», яка оголосила незаконною державну владу СРСР на території Естонії. В травні 1990 р. ВРЕ перейменувала ЕРСР в Естонську республіку. В червні 1990 р. Верховна рада Естонії оголосила курс на «повну реституцію в окупованій до цього дня Естонії» [9].

Поворотним пунктом на шляху радянських республік до незалежності стала дата 28 січня 1991 р., коли президент СРСР М. Горбачов підтвердив конституційне право виходу союзних республік зі складу СРСР. В радянській Середній Азії та в Білорусі не було масового руху за вихід із СРСР, але в інших радянських республіках націонал-демократичні рухи за незалежність значно прискорили свій рух до мети [9]. 20 серпня 1991 р., на другий день путчу ГКЧП в Москві, Естонія ще раз проголосила свою незалежність — відбулась так звана «Співоча революція». В офіційній трактовці незалежність була відновлена через «звільнення від радянської окупації та відновлення Естонської республіки, яка існувала до 1940 р.». Де-юре Естонія вийшла з складу СРСР тільки 6 вересня, коли з подачі Горбачова було прийнято відповідне рішення [9].

Із серпня 1991 р. почався конституційний процес, було створено спеціальні Конституційні збори, які склались з 60 членів, призначених Естонською вищою радою та Конгресом Естонії. 28 червня 1992 р. була прийнята нова конституція, за якою Естонія стала парламентською республікою. Однопалатний парламент (Рійгікогу) складається з 101 депутата, які обираються загальним таємним голосуванням на чотири роки. Зазначимо, що з 2007 р. для національних виборів на загальнодержавному рівні Естонія використовує новаторське електронне голосування (ідея виникла ще в 2001 р. й була реалізована на рівні місцевих виборів в жовтні 2005 р.). Вибори проходять за пропорційною системою, хоча система підрахування голосів має деякі елементи мажоритарності. Система голосування в парламенті побудована таким чином, що спікер та перший віце-спікер представляють парламентську коаліцію, а другий віце-спікер — опозицію. Цікавою особливістю естонського парламенту є відсутність вимоги кворуму. Тобто для того, щоб пленарне засідання під час чергової сесії вважалося легітимним, теоретично достатньо присутності лише двох осіб — голови ради та одного рядового депутата. Виключенням є засідання під час позачергових сесій, які вважаються легітимними тільки за умови присутності більше половини конституційного складу Рійгікогу [10].

Прем'єр-міністр має право піддавати сумніву конституційність будь-якого законодавчого акту на національному та локальному рівнях. Крім того, він виконує обов'язки уповноваженого щодо розгляду скарг, до якого можуть звертатися громадяни, якщо їхні права порушуються будь-якими державними органами [11].

Парламент обирає президента кваліфікованою більшістю (2/3) голосів на термін у п'ять років. Інститут президента був відновлений з значно більш вузькими повноваженнями, ніж за Конституції 1938 р. Сучасний президент має тільки представницькі та формально-юридичні функції. Він може накладати вето на законопроекти, але парламент анулює президентське вето кваліфікованою більшістю. Він має право висувати кандидатуру на посаду прем'єра, але не має права відстороняти його від посади [12]. Пізніше через роздробленість та слабкість парламенту президент почав відігравати суттєвішу роль в політичному житті, аніж це передбачалося конституцією.

Досить швидко в політичному житті Естонії виділились характерні й для старої Європи три течії — праві, центристи та ліві. Як і в інших посткомуністичних країнах, вибори в Естонії носили маятниковий характер. Крім того, серйозні внутрішні суперечки були звичайною справою для Рійгікогу.

За всіма показниками формальної демократії, Естонія може бути названа країною, що швидко й успішно здійснила перехід від радянського режиму до демократичного. Однак,

крім формальних необхідно зазначити дослідження суттєвих ознак демократії, зокрема це: 1) характер конституцій та шлях, яким в них захищені права людини; 2) роль політичних партій та охват прошарків населення, що ними представлені; 3) роль мас-медіа, їхня здатність представляти широкі політичні дебати; 4) ступінь трансформації колишньої комуністичної адміністрації, її присутність в сучасних інститутах, довіра до неї суспільної думки; 5) ступінь розвитку місцевого самоуправління; 6) наявність активного громадянського суспільства (незалежні асоціації та інститути, здатні впливати на державну владу). Реальність показує, що в цих напрямках Естонії доведеться ще довго працювати. Її шлях було частково викривлено й розтягнуто в часі через сплеск націоналізму.

В період радянської влади в усіх республіках СРСР панувала комуністична (марксистська) ідеологія, яка була єдиною можливою, що підтверджувалось статтями конституції. Ця ідеологія де-юре оголошувалась зразком демократії, а де-факто була проявом авторитарного режиму. В прибалтійських республіках ідеологічна ситуація була складнішою. Це пояснюється тим, що вони пізніше від інших радянських республік увійшли в склад СРСР, і це входження було далеко не добровільним. Нові незалежні держави керувались завданням відокремлення від колишньої «імперії» та створення для себе нового типу легітимності на етнічній основі. Політичні еліти ННД хоча й визнавали на словах необхідність рівноправності всіх громадян незалежно від етнічної приналежності, на практиці вважали можливою розбудову держави на базі домінування «титального» етносу в політичній, економічній та культурній галузях.

На ментальність сучасних народів продовжує впливати їхня релігійна приналежність. Лютеранство століттями сприяло розвиткові орієнтації на особисті самостійність, наполегливість, амбіційність, любов до праці. Частина естонського суспільства в останні десятиліття радянської влади представляла собою середній клас: високий відсоток керівників та спеціалістів підприємств, державних службовців, творчої інтелігенції. Не просто сусідство, а особлива історична близькість до фінів, призвели естонців до постійних порівнянь себе з ними, а не з іншими народами СРСР. Звідти з'явилася віра в те, що якщо національна держава буде відроджена й дистанціюється від Росії, то на Естонію чекає справжній успіх. Справедливо зазначив російський дослідник Є. Голіков: «Етнічність стала не просто засобом політичної мобілізації, але й формою терапії від гігантської травми, що була нанесена колишніми режимами великим та малим народам СРСР. Звернення до власної культури та мови, традицій та цінностей стало засобом відродження втраченої колективної гідності та збереження цілісності етнічної спільноти, приналежність до якої досить чітко зберігали колишні радянські громадяни» [13].

В період перебудови, коли виявилась системна слабкість радянського режиму, естонська еліта почала етнічну мобілізацію общини на досягнення незалежності. Пропаганда піднімала болісні теми щодо «тяжкої долі малого народу», «історичної несправедливості інкорпорації Естонії в складі СРСР», «рекордного проценту репресованих», «зисків життя в маленькій європейській країні». На другому етапі пропаганда почала експлуатувати теми «демографічної загрози вимирання естонців», «колективної провини росіян за злочини сталінізму», «схильності росіян до комуністичної та імперіалістичної ідеології». ЗМІ перекодували «радянське» в «російське», нейтральне «мігрант» в «окупант», «колоніст» [14].

Вже в радянській Естонії за доби перебудови почало відбуватись витіснення з органів влади представників не-титального населення. В умовах незалежності цей процес прискорився. В 1992 р. у парламент були обрані виключно етнічні естонці. Протягом першої половини 90-х рр. при проведенні радикальних політичних реформ Естонія керувалась завданням повної де-радянзації державних структур та форм суспільного життя. В Естонії та Латвії, на відміну від інших республік колишнього СРСР, не був реалізований так званий «нульовий варіант» отримання громадянства, коли підданство получили всі постійні жителі. Склалась унікальна ситуація, коли кожний п'ятий резидент Естонії не мав громадянства країни проживання. До процедури натуралізації в Естонії мають звертатися не тільки ті, хто тільки прибув у країну, але й ті, хто тут жив все життя. На 2000 р. населення Естонії поділялось на

4 групи: 1) громадяни Естонії (80%), громадяни Росії (6,3%), громадяни інших країн (0,7%), особи без громадянства (12,4%) [15]. Останні три групи складаються з колишніх громадян СРСР, що постійно жили в Естонії й пройшли процедуру легалізації (отримали посвідки на проживання). Зробивши «чужим» неестонське населення, уряд перевів дискусію щодо демократії в площину міжетнічних відносин.

В результаті в країнах Балтії виникли спочатку етнократичні режими, а потім так звані етнічні демократії. До 1998 р. цей термін в Естонії сприймався як нейтральний і нічого особливого в ньому не вбачалось, але з 1998 р., коли Естонія почала процедуру вступу в ЄС, ярлик «етнічна демократія» став використовуватись виключно в контексті критики режиму.

Щез 1991 р., коли Естонія подала заявку на вступ до організації одночасно з Латвією, РЄ почав свою діяльність в Естонії. Декілька спеціальних місій РЄ працювали над розслідуваннями дотримання в країнах Балтії прав меншин (моніторинг продовжувався аж до 1997 р.). Першим документом, на який варто звернути увагу, стала Декларація щодо відновлення громадянства тільки для осіб, що мали громадянство до 1940 р. та їхніх нащадків, прийнята Верховною Радою Естонської Республіки 7 листопада 1991 р. В результаті якщо у Референдумі незалежності в березні 1991 р. прийняли участь всі зареєстровані виборці (1 144 тис.), то в Референдумі з прийняття нової конституції число тих, хто мав право проголосувати, скоротилось на 42% (669 тис.). Процес натуралізації було відкладено на потім. В результаті відбувся значний за інтенсивністю вихід російської общини, що досяг піку у 1992 р. (33 700 осіб) й впав у 1997 р. (4 081 особа) [14]. У 1992 р. МЗС офіційно оголосив, що «меншиною» буде називатись тільки та частина неестонського населення (та їхні нащадки), яка оселилась в Естонії до 1940 р. Всі інші будуть вважатись просто іноземцями. Отже, «справжня меншина» в Естонії склала лише 40 тис. осіб. Це викликало страйк 23 квітня 1993 р. в Нарві, Сілламає, Таллінні [16, с. 67]. У червні 1993 р. парламент Естонії ухвалив Закон про іноземців. Його положення (квота для отримання посвідки на проживання у розмірі 0,05% від населення; колишні співробітники радянської армії та силових відомств СРСР, військові пенсіонери, їхні родини взагалі не могли його отримати) викликали масові протести з боку російської меншини країни і погрози з боку Росії. В цій ситуації Верховний комісар та Рада Європи розробили рекомендації з удосконалення закону. В результаті парламент Естонії вніс зміни до документу в частині спрощення процедури натуралізації. Новий закон було ухвалено 8 липня 1993 р. Тим не менше 16–17 липня на північному сході Естонії був проведений референдум щодо введення територіальної автономії (т. зв. «нарвський референдум»). В Нарві прийняло участь 57,4% зареєстрованих виборців (97% — за), в Сілламає 61% (98% — за), тому з формальної точки зору референдум відбувся. Але Верховний суд Естонії визнав його результати неконституційними [16, с. 68]. Після цього російська община створила Асамблею російськомовного населення та разом з Асоціацією національно-культурних товариств стала ініціатором Круглого столу національних меншин при президентові республіки. Тут вперше меншини змогли виступити перед парламентською делегацією. В результаті був прискорений процес вироблення проекту Закону щодо культурного самоуправління національних меншин, який був прийнятий 26 жовтня 1993 р. Але, по суті, цей закон не вдовольняв жодну партію: естонці мріяли про асиміляцію російської общини, російська община — про повну рівність з естонцями.

Частка населення, якій за законом 1993 р. було відмовлено у праві отримання естонського громадянства (біля 90 тис. осіб, 8% всього населення) не мала іншого вибору, як стати громадянами Росії. Основна маса російськомовного населення була спрямований на довгий процес натуралізації. В 1995 р. був прийнятий новий Закон про громадянство. Число натуралізованих громадян зменшилось з 23 тис. у 1996 р. до 8 тис. в 1997 р. [14]. На цей момент два завдання — етнічний контроль та інтеграція суспільства — заважали одне одному. Якщо на початку 90-х рр. перевага надавалась першому, то тиск ЄС та НАТО сприяв посиленню роботи над другим. РЄ та ЄС надавали практичну допомогу урядам і представникам етнічних меншин країн Балтії. Найбільший успіх був досягнутий в діяльності зі спрощення вимог до процедури прийняття

у громадянство. Відповідно до постійних рекомендацій верховного комісара була розроблена Спільна програма Європейської комісії і Ради Європи по допомозі в суспільній інтеграції груп населення іноземного походження в Естонії та Латвії. Програма почала реалізовуватись в 1995 р. як допоміжний засіб більш загального Пакту стабільності в Європі. Експерти ЄС допомагали у встановленні реалістичного рівня вимог у сфері знання мови та історії, проводились тренінги екзаменаторів і укладачів тестів. В результаті кількість питань по історії та конституції була скорочена з 300 до 93. Було організовано публікацію довідників і зразків тестів, щоб потенційні кандидати могли ознайомитись з рівнем вимог [15].

В 1996–1997 рр. група естонських соціологів розробила проект «Віра», перший з естонських проектів, направлених на інтеграцію суспільства. В основі програми були три ключові концепти: індивідуально-центричний підхід, загальне соціальне ядро та пріоритет естонської культури. У фінальній версії програми інтеграція в «суспільство естонців» була замінена на «суспільство Естонії». Проект відрізнявся еkleктичністю: намаганням водночас сполучити елементи постмодернізму, мультикультуралізму, біосоціального підходу П'єра Ван ден Берге. Російська община його проігнорувала (як асиміляторський), але два уряди сприйняли його як керівництво до дії. Друга програма інтеграції (2008–2013 рр.) отримала в наслідок від першої завдання зосередитись на навчанні не-естонців естонській мові [15].

Постійний тиск європейського співтовариства зіграв свою позитивну роль, але слід зазначити, що прибалтійські уряди виконували рекомендації в сфері дотримання прав меншин лише в обсягах, достатніх для отримання членства в ЄС. Це показав подальший розвиток подій, зокрема прийняття законопроекту «Щодо захисту воїнських поховань», одною з ініціаторів якого була Партія реформ. На основі законопроекту поховання радянських солдат, які загинули у Другій світовій війні, що розташовувались у центрі Таллінну на площі Тинісмаягі, було перенесено на військове кладовище Сісселіна. У квітні 2007 р. в ході переносу поховання був демонтований та перенесений на те ж кладовище пам'ятник радянським солдатам (так звана криза «бронзового солдата»). Після цієї події рейтинг Партії реформ піднявся до 40%, що є безпрецедентним в політичному житті країни [17]. Можна зробити висновок, що сьогодні ні одна партія не може мати серйозної підтримки виборця, якщо не має в своїй програмі елементів національної риторики. Це стосується навіть Народного союзу Естонії та соціал-демократів. Отже, на сьогодні в естонському суспільстві переважаючий вплив націоналістичної ідеології, несумісної з ліберальною демократією, залишається реальністю.

Естонія, попри певні особливості своєї ще не завершеної посткомуністичної трансформації, надає кілька важливих уроків усім країнам регіону, в тому числі Польщі та Україні. Наразі показники ВВП на душу населення, виробництва праці та реального споживання на душу населення зростають вищими темпами, ніж в старих країнах-членах ЄС. Тому потенціал росту нової системи можна оцінити доволі оптимістично. З точки зору західних досліджень, наприклад Фонду Бертельсманна (Індекс трансформації Фонду Бертельсманна — ІТБ) за 2008 р., найбільш успішними транзитивними країнами були Латвія, Литва, Естонія.

Разом із тим, в Естонії на сьогодні залишилось дуже багато проблем в усіх сферах реформування. Еволюція партій засвідчила, що посилення політичної конкуренції призвело до часткової втрати політичними партіями чітко визначеної ідеологічної приналежності, тобто до певної деідеологізації. Більшість партій перейшла на консервативні, навіть на націоналістичні позиції. Найважче виділити ліберальну середину політичного спектру, що переконливо свідчить не тільки про недосконалість сучасного стану партійного будівництва, але й про більш важливі речі, такі як стан громадянського суспільства. Практика показала, що сам по собі розвиток демократичних тенденцій не означає поразки націоналізму. Демократія в принципі поширює можливості для вільного вияву різних інтересів, у тому числі і національних, і націоналістичних. В Естонії на сьогодні більшість проблем меншин є вирішеною, але ті, що пов'язані перш за все з економічним розвитком, що залишаються відчутними. Так, на не-естонців, які складають третину населення, приходиться дві третини безробітних, середні прибутки неестонського населення на 25–30% нижчі за середні

прибутки естонців. Хоча частка естонців, що вбачають в росіянах загрозу для збереження своєї національної ідентичності, зменшилась з 2/3 у 1999 р. до 16% в 2005 р., проте ступінь ксенофобії зріс. Між тим без подолання таких соціальних «виразок», як безробіття, бідність значної частки населення, ріст економічної нерівності, досягнення посткомуністичної трансформації не будуть задовольняти. Суспільство не влаштовує пояснення, що всі ці труднощі притаманні перехідному періоду: люди похилого віку вже не можуть чекати, а молоді — вже не бажають.

1. *Файнштейн Г.* Внешняя торговля в контексте рыночных реформ в малой открытой экономике: опыт Эстонии / Г. Файнштейн // Вопросы экономики. – 2005. – № 11. – С. 121–133.
2. *Estonia Investment Guide* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.investinestonia.com/images/stories/estonia_investment%20guide.pdf.
3. *Юданов Ю.* Балтийский регион: особенности формирования благоприятного климата для прямых иностранных инвестиций / Ю. Юданов // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 3. – С. 106–116.
4. *Terk E.* Privatization in Estonia. Ideas. Process. Results / E. Terk. – Tallinn : Estonian Institute for Futures Studies, 2000. – 223 p.
5. *Heinonen J.* Challenges to Estonian economic development provided by the forthcoming EU membership / J. Heinonen, F. Emmert // Ten Years of Economic Development. – Lappeenranta University of Technology. – 2001. – Vol. 1. – P. 342–371.
6. *Estonia – Latvia – Lithuania – Poland* // Baltic Rim Economies : Bimonthly Review. – 2005. – Nr. 1.
7. *Mikecz R.* Ambition versus pragmatism. Should Estonia join the Euro zone in 2007? / R. Mikecz // Proceedings of Audentes University. – 2005. – Nr. 7. – P. 140–151.
8. *Auer A.* Directed democracy: the Eastern and Central European experience / A. Auer, M. Butzer. – USA, 2001. – 370 p.
9. *Корявцев П.* Прибалтийский гамбит или Трудно быть лимитрофом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.antisys.narod.ru/pg.html.
10. *Riigikogu.* The Parliament of Estonia [Електронний ресурс] / Online. – Режим доступу : <http://www.riigikogu.ee/>.
11. *Vabariigi Valitsus.* Estonian Government [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.valitsus.ee/en/government>.
12. *Vabariigi President* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.ee/en/index.html>.
13. *Голиков Е.* Левые перспективы в правой Эстонии [Електронний ресурс] / Е. Голиков. – Режим доступу : http://www.slavia.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=8426:2011-01-18-10-44-11&catid=142:2010-05-13-12-53-37&Itemid=222.
14. *Ширяев А.* Механизмы этнического контроля в Эстонской республике [Електронний ресурс] / А. Ширяев. – Режим доступу : www.politex.info/content/view/348/30/.
15. *Тишков А.* Этничность и национализм в постсоветском пространстве [Електронний ресурс] / А. Тишков. – Режим доступу : www.ic.omskreg.ru/cultsib/reg/tishkov.htm.
16. *Мельвиль А.* О траекториях посткоммунистических трансформаций / А. Мельвиль // Полис. – 2004. – № 2. – С. 64–75.
17. *Reformierakond.* Reform party [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reform.ee/en/About-us/Ideology/Ideology.